

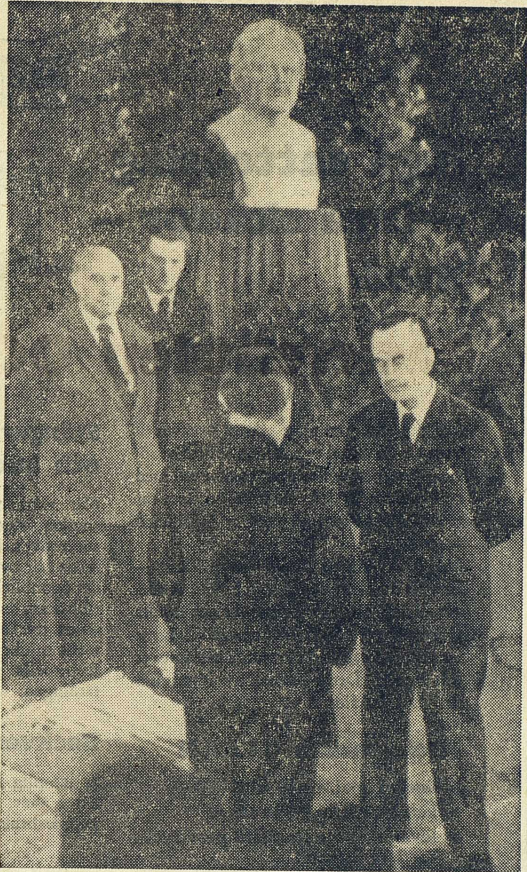
THOMAS MANN

inför nazism och kommunism

21/9

UNDER den nationalsocialistiska tiden medgav Thomas Mann vid ett par tillfällen i beslöjade ordalag att han en gång haft idéer som erinrade om nazismens. Detta är, mildt talat, riktigt. "Betrachtung eines Unpolitischen" från det första världskrigets år är — än mer än åtskilligt liknande i tysk litteratur från denna tid — i många hänseenden ett nazistiskt verk före nazismen. Men detta innebär inte att Mann skulle ha känt sympati för Hitlers rörelse. Tvärtom. Vid den tidpunkt då nazismen blev av betydelse hade Mann avsvurit sin åskådning från världskrigsåren och bekant sig till den demokratiska republiken. Och, vad viktigare är, med nazismen som rörelse och regim hade inte heller Manns tidigare hållning mycket gemensamt. Diktarens frihet, det inre livets primat var möjliga under kejsardömet; under Hitler skulle även "anden" uniformeras och ställas under kommando. Idéerna om nationalism, antiintellektualism, heroism, antidemokratism kunde i "Betrachtung" utan alltför stor svårighet framställas som värn för en gammal kultur, för särprägel, förfining och hemlig visdom. Nazismen smutsade ner allt vad den berörde, allt vad den tillägnade sig. I stället för den kejsarliga hierarkins junkrar, ämbetsmän och professorer trädde ett anhang av skurkar och misslyckade. Den ena regimen kunde Mann se vackert; den andra kunde han knappast någonsin ha sett annat än fult. Här gick det inte att spekulera om tysk kultur mot västerländsk civilisation; att sminka dessa förbrytare med "ironi" var inte möjligt. De ord med vilka Mann under första världskriget fördömt en västlig värld som han inte kände kunde och måste med rätta tillämpas på den skara som 1933 övertog makten i hans eget Tyskland.

En dryg vecka efter Hitlers maktövertagande, den 10 februari 1933, höll Mann i München ett föredrag om Richard Wagner, som, ehuru i de vanliga indirekta ordalagen, utgjorde ett klart avståndstagande från nazismen. Han talade bland annat om de så kallade "stora män" av napoleonsk typ som i realiteten var "onda, små, våldsamma naturer" och ansågs därmed ha syftat på Hitler; likaså förklarade han det vara "otillåtet att bruka Wagners nationalistiska gester och uttalanden i dagens mening". Dagen därpå reste Mann utomlands på en tidigare förberedd föredragsturné; han torde ha avsett att återvända, men kom, åtminstone delvis på grund av angreppen från nazistiskt håll, inte tillbaka förrän den nya regimen krossats.

Thomas Mann mottar i Weimar det östryska Goethepris, överräckt av stadens borgmästare (1949).

Under landsflyktens tre första år var Manns uppträdande osäkert och tvetydigt. Hans uppfattning var, såsom av de efter andra världskriget publicerade dagboksanteckningarna från 1933 och 1934 (Leiden an Deutschland) framgår, fullständigt klar. Han avskydde nazismen. "Denna revolution bekräftar sig själv av sin oblodighet, men är den mest hatfyllda och mordlystna som någonsin funnits. Hela dess väsen är... hat, avund, hämnd, gemenhet" (mars 1933). "Bort med Hitler, denne eländige, denne hysteriske bedragare, detta tomma monstret, denne otyske, hit inflyttade makt-svindlare..." (25 juli 1934). Han jämför ibland, med skilda resultat, nazism och bolsjevism. Ibland likställer han dem; nazismen är "den tyska formen av bolsjevism (småborgerlig), ett utdrivande av Medelhavskulturens humanism" (maj 1933). Någon gång anser han bolsjevismen bättre, åtminstone från rent personlig synpunkt. "Visserligen vore bolsjevismen inte min livsluft, men den hade låtit mig leva, hade inte slagit ihjäl mig som ett djur, den och jag hade värdat mänsklighetsviljan hos varandra" (mars 1933).

Samtidigt undvek Mann länge offentliga uttalanden mot nazismen och sökte rent av att nå ett slags uppgörelse. I Tyskland angreps han i pressen som förrädare, han vägrades passförlängning, och på sommaren 1933 beslagtogs hans egendom. På våren 1934 begärde han i skrivelse till inrikesministeriet att få passet förlängt och att få sin egendom åter. Han sade sig ha rest utomlands "utan baktänkar, fullkomligt oberoende av det politiska läget i riket". "Bittra erfarenheter gör att jag måste avstå från att återvända till Tyskland..." Brevet slutar med orden: "Det är inte så mycket av praktiska skäl jag anhåller härom — fastän dessa väger tungt i vågskålen — som av ideella skäl och sådana som har med äran att göra: emedan det inte är min önskan och skulle betyda en förfälskning av mitt naturliga öde att leva i osalig oenighet med mitt land och i känsla av att i världens ögon inte heller Tysklands ära skulle kunna dra fördel av ett sådant tillstånd." Mann fick intet svar.

Det synes alltså obestridligt att Mann fann nazismen vidrig och ansåg den vara en fördömdjukelse och en förstörelse av Tyskland, men att han likväl var beredd till tystnad blott han själv fick vara i fred. Om han återfick sin egendom, behövde regimen inte riskera något angrepp från hans sida — det är den affär som föreslås i det först år 1947 publicerade brevet sluttrader.

Ännu i bortåt två år höll Mann tyst. Då han kritiserades härför svarade han — då och senare — att hans böcker dock fick publiceras och säljas i Tyskland och att dessa böcker verkade i en anda motsatt den härskande. Inte förrän Manns förläggare (Fischer) beslöt att utvandra och publikationsmöjlighet i Tyskland syntes utesluten trädde Mann öppet fram som regimen motståndare. Först skedde detta i ett öppet brev i Neue Zürcher Zeitung i början av år 1936; mera uppseende väckte det brev som Mann vid årsskiftet 1936—1937 riktade till universitetet i Bonn sedan han berövats sitt hedersdoktorat.

Under de följande åren blir Mann, i huvudsak bosatt i USA som amerikansk medborgare, en av den fria världens stora propagandister mot nazism och fascism; frihet, demokrati och humanism blev, liksom på 1920-talet i Tyskland, de föreställningar han verkade för. Han och hans böcker fick i samband därmed en förut okänd popularitet i de anglosaxiska länderna. Det är inte behövt att stanna vid hans skrifter och föredrag, blott ett par reflexioner.

Uppskattningen av Manns demokratiska förkunne har säkerligen berott dels på att han var så berömd som författare och därför kunde bli en personifikation av "det andra Tyskland", dels på hans stilistiska mästarekap. Medan Mann på andra områden, såsom hans romaner visar, skaffade sig en allt bredare bildning förblev han politiskt en dilettant. Han läste, av allt att döma, inte något annat än möjligen ledare och politiska tal; ingenstädes möter man i hans verk någon kännedom om de stora ideologerna. Innehållet och tankegången är

nästan alltid konventionella, ungefär som hos en bildad amerikansk politiker. Han talar i största allmänhet om politisk och social frihet, om kristendomen som demokratis väg-rörjare och garant, om reformer som värn mot nazism och kommunism. Endast då han i form av essäer om Wagner, Schopenhauer eller Nietzsche fördömer modern nationalism eller andra med nazismen förknippade uppfattningar blir hans framställning mera originell.

Det centrala i denna del av hans verk är hans försvar för friheten, varmed han åtminstone i regel helt enkelt synes mena medborgerlig frihet gentemot staten. Diktaturen blir alltså den egentliga fienden. Såvitt jag kunnat finna uttrycker sig Mann under detta skede nästan alltid så att hans fördömande måste inbegripa såväl kommunism som nazism eller fascism, även om självfallet det är den tyska och — i andra rummet — den italienska diktaturen som närmast åsyftas.

Även under denna tid markerade Mann någon gång sin för-måga av distans, av att ställa sig utanför och över, av att förstå och omfatta allt. Det främsta exemplet är en uppsats om "broder Hitler" (1938). Här skildras Hitler som broder, konstnär och geni. Det är snarare motiveringen för denna muntert överlägsna syn på Hitler än själva bilden som intresserar. Det är bäst att inte hata Hitler, skriver Mann, utan att förstå honom genom att hänge sig "åt frihet, åt obundet betraktande, med ett ord åt ironi... det rätta elementet för all andlig konst och produktion... Bättre, lyckligare och mera produktivt än hatet är igenkännandet av sig själv, beredvilligheten att förena sig själv med det avskyvärda, även om man därigenom löper den moraliska faran att förlora förmågan att säga nej". Så blir Hitler en konstnärsgestalt — liksom Krull, Christian, Aschenbach, Leverkühn och Mann själv — om också av den "icke obetänkliga" typen Krull. Extravagansen kulminerar då marschen mot Wien sägs ha varit riktad mot "neurosens filosof och avslöjare, den store tillnyktraren", alltså Freud.

Är det riktigt att här tala om känslökyla? Naturligtvis är andra konstruktioner användbara. Självdisciplinen, enligt Manns egna uttalanden utbildad och upprätthållen med enastående viljestyrka, kan betraktas som det centrala — men det är svårt att tänka sig en sådan självdisciplin utan en viss begränsning, en viss svaghet i det som skall disciplineras, de egna känslorna, önskan att leva i stället för att producera. Man kan också säga att känslstyrkan var betydande, men över-skuggades av den väldiga fantasin och intelligensen — men även inför denna tanke inställer sig en liknande reservation. Den konflikt som fanns gav mycket av glansen i Thomas Manns verk, med dess lidelsefullt medvetna konstnärskap, men formens och behärsknings seger synes aldrig ha varit hotad. Det väsentliga förblev den "sublima lek som mitt romanarbete utgör". "Zigenaren i den gröna vagnen", det blev alltid författaren vid skrivbordet — och kanske har ingen författare så upplevat den paradoxen.

Det ligger nära till hands att se vad jag här kallat känslökyla i samband med tecken på ett visst konstitutionellt främlingskap för det mänskliga hos Mann. Hans böcker tyder ofta på en motvilja mot det fysiska, det intima, som ibland kan föra tanken på Swift. Därmed sammanhänger måhända att det i skildringen av barn kan komma fram något varmt och omedelbart som eljest helt saknas ("Gesang vom Kindchen", "Mario und der Zauberer", "Unordnung und frühes Leid"). Den lilla flickan, som i den sistnämnda boken gråter över sin försvunne kavaljer, här finns våldsamt i känslan och medkänslan, och kanske kan episoden tolkas som ett konstnärrens farväl till livet likväl som ett barns inträde i de vuxnas värld. En sida i Manns essä över Dostojevskij kan också ses som en antydan om en personlig egenart som får antas disponera för distans och kyla. Dostojevskijs epileptiska anfall var, påstår Mann, av sexuell natur. Detta framgår, sådan är bevisningen, inte så mycket av den lyckokänsla med vil-

En läsning blott av Manns skrifter under den aggressivt demokratiska perioden skulle ha lett till slutsatsen att Mann även efter krigets slut måste fördöma kommunismen. Därav blev intet, och på den punkten var han i sällskap med många antinazister. Han mottog hyllningar och höll tal både i Öst- och Västtyskland, han uttryckte sig sirligt undvikande om den kommunistiska diktaturen. Om han i sitt hjärta avskydde den, men liksom 1933—1936 tänkte på värdet av att hans böcker försälldes i det förtryckta landet, vet man inte; uppenbart är att hans ställningstagande passade samman med den vakthållning om den egna prestationen, det egna konstnärskapet, som är det konstanta i de politiska skifningarna. Dialektiken stod även denna gång till tjänst. "Ingenting är naivare än att ogenerat moraliserande spela ut frihet mot despotism, ty friheten är ett ängslande problem, ängslande såtillvida som man ställs inför frågan om människans behov av psykologisk och metafysisk trygghet inte bättre tillgodoses av fruktan än av frihet", heter det i Stockholmstalet 1950. Det hade inte passat in i strids-skrifterna för frihet 1937—1945.

Än en gång hade konstnären Mann segat över den engagerade människan, konstnären med sin kraft till identifiering och självutvidgning, med sin lysande och smidigt användbara dialektik, med sin växling mellan det opolitiska och politiken som medel att försvara konstnärskapet, det inre livet, sitt eget verk som blomman av intellektuell kultur. Genom alla dessa ställningstaganden går samma hållning, som gör arbetsrummet heligt för familjens trollkarl och ger de diktade gestalterna fjärrsynens skönhet.

Raser och skolor i USA

ken dessa anfall började som av "det efterföljande tillståndet av ånger och elände, den hemlighetsfulla skuldskänslan". Denna tes framförs med sådan energi att man måste spåra egna upplevelser, en privat situation, bakom den. Det skulle föra för långt med andra exempel av liknande art i Manns verk.

Med känslökylan, avståndet, främlingskapet har Thomas Mann blivit den särpräglade, den extrema konstnären — konstnär kanske på ett annat och mera totalt sätt än han själv ansåg och föreställde sig. Ironin, det är inte konsten, men väl Thomas Manns konst, trollkarlens konst. Han förtrollar oss, för oss bort från livet. Inte genom exotism och romantik i trivial mening (utom hos Krull, som representerar fulländningen och upplösningen), utan genom en realism med en skärva i ögat. Vi möter människor, lidande, kärlek, död, men allt skimrar och tjuvar — det är ändå en dockvärld, en dröm. Allting händer, men ingenting är farligt. Och så sitter vi, spända och fånglade som ett barn inför trollkonster, med upplevelsens glädje och dock med tryggheten inför det överkliga.

HERBERT TINGSTEN

Med denna artikel avslutas Herbert Tingstens serie om känslökylan hos Thomas Mann. Tidigare artiklar har varit införda den 9, 12 och 17 september.

Inför höstterminens början har dag efter dag meddelanden kommit om konflikter vid skolornas öppnande i skilda amerikanska delstater. Dessa konflikter har gällt om negerbarn skall få gå i samma skolor som de vita barnen. Principen är efter den högsta unionsdomstolens utslag de senaste åren fullständigt klar: obligatorisk uppdelning (segregation) är stridande mot författningen och skall genom desegregation ersättas av integration, enligt vilken alla skolor skall stå öppna för negrer likaväl som vita. Men inom Södern, i ordets vidsträcktaste mening (omkring 17 delstater); är motståndet mot denna reform starkt. Skall den kunna genomföras, inom rimlig tid och utan hårda och vådsamma konflikter, det är för närvarande den mest brännande frågan i amerikansk inrikespolitik. För tillfället bortskymns den frågan av den mera sensationella kampen om presidenturen, men dess vikt, moralisk och politiskt, är allmänt insedd.

De konflikter som omtalats i pressen är av olika art och har lösts på skilda sätt. I regel har de uppstått genom att vita grupper sökt hindra negrerna att begagna sin rätt att sända barnen till skolor som enligt domstolsutslagen och förvaltningsmyndigheternas tillämpningsföreskrifter är öppna för båda raserna. I vissa fall har statsguvernörerna med kraft fullgjort sin plikt att sörja för lagarnas verkställande, och genom användning av militär har de vita demonstranterna tvingats att ge vika; så har skett i Kentucky och Tennessee. I andra stater har den exekutiva ledningen i realiteten stött den gamla ordningen och handlat obetsamt eller tvetydigt; det mest omskrivna fallet är Texas. Oroligheterna har i några fall kulminerat i våld. De våldshandlingar som förekommit har dock hittills varit begränsade; endast ett människoliv synes ha offrats.

Dessa konflikter är emellertid inte det mest oroande eller

karaktäristiska i situationen. Tvärtom kan det sägas att i de stater där sammanstötningar ägt rum i samband med terminens början desegregationen gjort vissa eller till och med stora framsteg; myndigheterna handlar, om också i en del fall utan tillräcklig energi, i enlighet med högsta domstolens utslag, och likställighetens grundsatser är alltså på marsch. Detta gäller flertalet gränsstater mellan norr och söder från Delaware och Maryland i nordväst till Texas i sydväst, med en relativt ringa negerbefolkning. I några av dessa stater har sedan 1954, då högsta domstolens första stora utslag föll, en väldig förändring genomförts; i exempelvis Maryland, Kentucky och Missouri har desegregation i skolorna i huvudsak skett under dessa år.

Vida svårare är läget i den egentliga Södern, med dess större negerbefolkning. Åtta stater, bland dem de relativt "liberala" Virginia och Nord-Carolina, har inte börjat tillämpa domstolsprincipen, de har tvärtom uttryckligen vägrat att så göra. Man går härvid på skilda linjer: påbjuder segregation, låter skolstyrelserna anvisa barnen platser (vilket i praktiken blir segregation), fråntar skolor som vidtar desegregation statsanslagen för att överlämna dem till formellt privata skolor. Läget är ofta förvirrat och svåröverskådligt; genom en särskild, mönstergillt opartisk publikation, Southern School News, söker en privat organisation följa vad som sker, men det är en sannskyldig labyrint av komplicerade metoder som här möter läsaren. Klart är blott att en sjättedel av unionens stater hittills sagt ett bestämt nej till den högsta unionsdomstolen, vars utslag är bindande för varje amerikansk medborgare och myndighet.

Hurudan är stämningen i de tredskande staterna? Årets val, framför allt primärvalen (kandidatvalen) inom det härskande demokratiska partiet, tyder

på att den vita fronten mot integration hårdnat. I regel har endast kandidater som förklarat sig hålla på segregation blivit uppställda till novembervalet; i flera fall har välkända kongressmän blivit utslagna på grund av att de ansetts alltför moderata. En mera nyanserad bild av opinionen ger publicistiska skildringar. Senast har Robert Penn Warren (författare till "Alla kungens män" och andra romaner) i en liten väsentlig bok, "Segregation", meddelat sina intryck från en resa i Södern. Det är en skakande framställning: av starka fördomar och av människor som grovt utnyttjar dessa fördomar, av samvetslösa och toleranta, som inte vågar trotsa den aggressiva opinionen, av kämpande idealister bland både vita och negrer, av negrer som är